

Tomasz Chrzanowski
(Olsztyn)

**„Jahresberichten” jako źródło do historii edukacji
(na przykładzie sprawozdań wschodniopruskich szkół
średnich z XIX wieku)**

*

Na początku XIX wieku w państwie pruskim wprowadzono znaczące reformy szkolne, ustalające na całe stulecie podział pruskiej oświaty. Przemiany tego okresu związane są przede wszystkim z nazwiskiem Wilhelma von Humboldta. Znaczącą i odrębną pozycję w nowej organizacji pruskiego szkolnictwa uzyskało szkolnictwo średnie (niem. *höhere Schulwesen*), które w pierwszej połowie stulecia stanowiły przede wszystkim gimnazja, a w drugiej połowie wieku coraz większe uprawnienia uzyskał nurt realny w postaci szkół realnych, (pro)gimnazjów realnych, wyższych szkół obywatelskich czy wyższych szkół realnych. Wstępny etap reform został zakończony w 1812 roku. W tym roku określono zasady przeprowadzania egzaminów końcowych w szkołach „uczonych”, natomiast tym placówkom, które otrzymały prawo przeprowadzania matur, rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych z 12 listopada 1812 roku nadawało miano gimnazjów¹. Jeszcze wcześniej, bo już w 1810 roku wprowadzono dla kandydatów na nauczycieli gimnazjalnych egzamin *pro facultate docen-*

¹ P. Machule, *Die Entwicklung des öffentlichen Schulwesens der alten Provinzen des Preussischen Staates von 1816 bis 1901. Statistische und andere Notizen*. 1. Teil, Beilage zum Jahresbericht des Königlichen Evangelischen Gymnasiums zu Ratibor, Ratibor 1906, s. 13.

di, tworzący z nauczycieli gimnazjalnych odrębną grupę urzędników państwowych².

Nieodłącznym elementem działalności zreformowanych pruskich szkół średnich w XIX wieku było wydawanie corocznych sprawozdań szkolnych (nazywanych w niniejszym artykule również programami). Należy jednak podkreślić, że publikowanie tego typu materiałów nie było innowacją wprowadzoną w XIX wieku. Ukazywały się one już w epoce nowożytnej³, również na ziemiach polskich⁴. W przypadku Prus Wschodnich, które interesują nas tutaj najbardziej, sprawozdania szkolne zaczęły pojawiać się w okresie nowożytnym. Jak wynika z monumentalnego spisu rozpraw naukowych, wydawanych wraz ze sprawozdaniami, sporządzonego przez Franza Kösslera, okazjonalne wydawnictwa szkół królewieckich pojawiały się co najmniej od drugiej połowy osiemnastego stulecia⁵. Pisząc o genezie wydawania sprawozdań szkolnych przez szkoły średnie, należy powtórzyć za Hansem-Joachimem Koppitzem tezę o ścisłych związkach szkół uczonych z uniwersytetami i dość płynnych granicach pomiędzy tymi stopniami kształcenia do czasów reform Humboldtowskich. W okresie, kiedy szkoły średnie nie weryfikowały kwalifikacji uczniowskich pod kątem ich przygotowania do studiów uniwersyteckich, a kadra naukowa uniwersytetów bardzo często chętnie znajdowała zatrudnienie w gimnazjach, szkoły średnie w ślad za uniwersytetami wydawały programy publicznych odczytów i egzaminów⁶.

Programy szkolne, bardzo często redagowane w formie zaproszenia na publiczne egzaminy i prelekcje, mają więc rodowód nowożytny. W XIX wieku w Prusach władze państwowe dążyły jednak poprzez odpowiednie re-

² M. Niedzielska, *Szkolnictwo powszechne i średnie oraz oświata*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 3: (1815–1850), cz. 3, red. G. Labuda, Poznań 2001, s. 159.

³ R. Skowrońska-Kamińska, *Szkolne publikacje sprawozdawcze z XIX i początku XX wieku w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu*, „Rocznik Toruński”, 2008, t. 35, s. 185–186; Lech Słodownik, pisząc o sprawozdaniach Gimnazjum Elbląskiego, jako początkową datę ogłaszania drukiem tych wydawnictw podaje 1696 rok – zob. idem, *Zawartość programów Gimnazjum Elbląskiego na tle jego dziejów w XIX i XX wieku*, [w:] *Zbiory zabytkowe Biblioteki Elbląskiej. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Bibliotece Elbląskiej 24 listopada 2006 r.*, red. W. Długokęcki, Elbląg 2006, s. 167.

⁴ J. Leniek, *W sprawie programów szkolnych*, „Muzeum”, R. XVI, 1900, s. 514–515.

⁵ F. Kössler, *Verzeichnis von Programm-Abhandlungen deutscher, österreichischer und schweizerischer Schulen der Jahre 1825–1918*, Bd. 1–4, München–London–New York 1987, według spisu; zob. też: H.-J. Koppitz, *Zur Bedeutung der Schulprogramme für die Wissenschaft heute*, „Gutenberg-Jahrbuch”, Jg. 63, 1988, s. 349.

⁶ H.-J. Koppitz, op. cit., 342–343.

gulacje prawne do ich jak największego ujednoczenia. Taką funkcję należy przypisywać pierwszemu rozporządzeniu pruskiego ministra oświaty z 23 sierpnia 1824 roku w sprawie sprawozdań szkół średnich⁷. W tym akcie prawnym stwierdzano, że każde sprawozdanie powinno zawierać rozprawę naukową napisaną przez reprezentanta rady pedagogicznej (dyrektora lub starszego nauczyciela) danej placówki, można było opublikować również okazjonalną mowę nauczyciela, która posiadała walory pedagogiczne. Część druga sprawozdań (wyłącznie w języku niemieckim) miała być autorstwa dyrektora i zawierać informacje o działalności szkoły w minionym roku szkolnym, a więc relacjonować istniejący plan nauki z siatką godzin, realizację programu nauczania, wiadomości o rozporządzeniach władz zwierzchnich, kronikę gimnazjalną (w której wzmiankowano między innymi o rozpoczęciu i zakończeniu roku szkolnego, świętach szkolnych, zmianach w personalu nauczycielskim, wyjątkowych zdarzeniach, stanie szkolnej infrastruktury), statystykę szkolną (podawano liczbę uczniów w danej klasie, liczbę absolwentów, informowano o fundacjach i osobach prywatnych, czyniących dary na rzecz szkoły), dane o egzaminie maturalnym oraz terminach naboru nowych uczniów i rozpoczęcia nowego roku szkolnego⁸.

Wkrótce po 1859 roku, kiedy zadecydowano o reorganizacji szkolnictwa realnego⁹, pojawiły się rozporządzenia dotyczące sprawozdań tego typu szkół. Rozporządzenie ministerialne z 1866 roku wyrażało niezadowolenie z powodu niewielkich różnic rozpraw naukowych zamieszczanych w programach szkół realnych i publikacji prezentowanych przez szkoły neohumanistyczne. Utyskiwano, że artykuły placówek realnych mają zbyt „gimnazjalny” charakter, a ich autorzy nie uwzględniają chociażby specyfiki szkoły realnej i odbiorcy sprawozdania tego typu szkoły. Stąd zalecano prowincjonalnym kolegiom szkolnym monitorowanie, aby nie publikowano w języku łacińskim rozpraw poświęconych zagadnieniom filologicznym i koncentrowano się na zagadnieniach historii, literatury, przyrody, sztuki¹⁰.

⁷ R. Skowrońska-Kamińska, *Sprawozdania olsztyńskich szkół średnich z przełomu XIX i XX wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2009, nr 1, s. 42.

⁸ K. F. Merleker, *Statistische Nachrichten über die dreizehn Gymnasien der Provinz Preußen, und über die Universität zu Königsberg*, „Beiträge zur Kunde Preußens”, Bd. 1, 1837, s. 183–184.

⁹ Por.: L. Lohbeck, *Das höhere Schulwesen in Preußen im 19. Jahrhundert*, Marburg 2005, s. 68–70.

¹⁰ A. Beier, *Die höheren Schulen in Preußen (für die männliche Jugend) und ihre Lehrer*, Dritte Auflage, Halle 1909, s. 454–455.

Kluczowe dla dalszej formy wydawania programów szkolnych było rozporządzenie ministra oświaty z 7 stycznia 1885 roku. Anulowało ono zapisy z sierpnia 1824 roku jako nieaktualne wobec zmian w organizacji szkolnictwa średniego i pojawienia się szeregu nowych rozwiązań prawnych. Rozporządzenie to dokładnie określało zawartość sprawozdania szkoły średniej i narzuciło jego strukturę do końca historycznego XIX stulecia. Część sprawozdawcza miała zawierać informacje o realizacji programu nauczania, przedstawiać istotę najnowszych rozporządzeń zwierzchnich władz, dane statystyczne, szkolną kronikę, poszerzenie zbiorów pomocy naukowych, działalność fundacji i formy wspierania uczniów oraz podawać wiadomości skierowane do rodziców i uczniów (dotyczące najczęściej terminów egzaminów końcowych i wstępnych). W następnych latach pojawił się szereg innych rozporządzeń odnoszących się do zasad wydawania sprawozdań. O skrupulatności pruskiej biurokracji w zakresie programów szkolnych świadczy chociażby stanowisko ministerialne z kwietnia 1886 roku, zalecające podawanie na stronie tytułowej rozprawy naukowej pełne imię i nazwisko autora-nauczyciela. Jedno z kolejnych rozporządzeń ustalało jednolity format programów szkół średnich (25,5 wysokości i 20,5 cm szerokości)¹¹.

Sprawozdania szkolne z reguły były wydawane przez miejscowe drukarnie. Wiele z miejscowości wschodniopruskich nie posiadało jednak, szczególnie w pierwszej połowie stulecia, własnych oficyn. Na przykład gimnazjum kętrzyńskie przez pewien czas drukowało swe relacje z minionego roku szkolnego w królewieckiej drukarni Hartungów¹². Bywało i tak, że sprawozdania ukazywały się w zakładzie prowadzonym przez nauczyciela szkoły. Tak było w Elku, gdzie programy drukował Wilhelm Menzel, nauczyciel tamtejszego gimnazjum¹³. Koszty wydawania programów miały zabezpieczyć poszczególne szkoły. Nakład sprawozdań już w latach dwudziestych przekraczał sto egzemplarzy. Zdarzały się przypadki, że kosztami wydawania programów próbowano dodatkowo obarczyć uczniów gimnazjalnych. W ten sposób postąpił dyrektor gimnazjum elckiego Johann Samuel Rosenheyn, powołując

¹¹ Ibidem, s. 456–457, przyp. 2, s. 463.

¹² Zob. np.: Einladungs-Programm zur öffentlichen Prüfung im Gymnasium zu Rastenburg am 4ten und 5ten October 1825 [...], Königsberg 1825.

¹³ Zob. np. Zur öffentlichen Prüfung im Königlichen Gymnasium zu Lyck [...] ladet ergebenst ein der Direktor Professor M. F. Fabian, Lyck 1846.

się na rozporządzenie z sierpnia 1824 roku¹⁴. Negatywnie na tę decyzję zareagowało królewieckie prowincjonalne kolegium szkolne, które w kwietniu 1828 roku zarządziło, żeby środki na wydawanie sprawozdań były zawsze zabezpieczone w gimnazjalnej kasie¹⁵.

Stosunkowo wysoki nakład omawianych publikacji był spowodowany nakazem ich wymiany pomiędzy poszczególnymi placówkami, której dokonano poprzez prowincjonalne kolegia szkolne¹⁶, czyli najwyższy państwowy organ nadzorujący działalność publicznych szkół średnich na szczeblu prowincji. Należy więc stwierdzić, że nakład sprawozdań wrastał z biegiem lat, szczególnie jeśli uwzględnimy drastyczny przyrost liczby szkół średnich w drugiej połowie stulecia. Podajmy na przykład, że w końcu 1874 roku na terenie państwa pruskiego funkcjonowały 452 męskie publiczne szkoły średnie¹⁷. Sprawozdania nie trafiały zresztą jedynie do innych placówek oświatowych, ale i innych instytucji i osób odgrywających znaczącą rolę w życiu szkoły. Na przykład dyrekcja gimnazjum braniewskiego przesyłała przez dziesięciolecia wydrukowane sprawozdania szkolne w liczbie około dziesięciu egzemplarzy do kapituły fromborskiej¹⁸.

Dzięki tym prawnym regulacjom historyk XIX-wiecznej oświaty dysponuje bogatym zasobem źródeł do dziejów szkolnictwa średniego w Prusach. Należy podkreślić, że ten olbrzymi i kompletny zespół źródeł jest precedensem, szkoły średnie zobligowane były bowiem do wydawania „Jahresberichten” jedynie w XIX stuleciu. Po pierwszej wojnie światowej nie utrzymano w Republice Weimarskiej obowiązku drukowania tego typu publikacji¹⁹. Co prawda wydawanie corocznych sprawozdań nie było w XIX wieku obowiązkiem jedynie szkół funkcjonujących na terenie państwa pruskiego (od 1871

¹⁴ Zur öffentlichen Prüfung aller Classen des Königlichen Gymnasiums zu Lyck [...] ladet hiemit erherbietigt ein Dr. Rosenheyn, Gumbinnen 1827, s. 50.

¹⁵ Von der den öffentlichen Schulen gebührenden Achtung. Eine im vorigen Jahre gehaltene Entlassungsrede, womit zu der öffentlichen Prüfung aller Classen des Königlichen Gymnasiums zu Lyk [...] und zu der Einführung eines Lehrers und der Abiturientenentlassung [...] ehrerbietigt einladet der Direktor Dr. Rosenheyn, Königsberg 1828, s. 38.

¹⁶ R. Skowrońska-Kamińska, *Sprawozdania*, s. 42.

¹⁷ L. Wiese [Hrsg.], *Das höhere Schulwesen in Preussen. Historisch-statistische Darstellung*, Band III, Berlin 1874, s. 442.

¹⁸ Zob. np. List dyrektora gimnazjum braniewskiego Gideona Gerlacha do kapituły warmińskiej, z Braniewa, 12 VIII 1838, Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Kapituły I G 21 – Acta des Domkapitels von Ermland das Gymnasium in Braunsberg betreffend 1830–1861, npg.

¹⁹ H.-J. Koppitz, op. cit., s. 347.

roku niemieckiego), odpowiednie sprawozdania wydawały również szkoły znajdujące się na terenie Cesarstwa Austriackiego, ale na podstawie regulacji wydanych dopiero w drugiej połowie XIX wieku²⁰. Władze austriackie, wprowadzając obowiązek wydawania sprawozdań przez szkoły średnie, wzorowały się na pruskim rozporządzeniu z 1824 roku²¹.

Jak zaznaczyliśmy powyżej, obowiązkową część szkolnej publikacji stanowiła rozprawa o charakterze naukowym. Obligatoryjność jej wydawania przez szkoły średnie sprzyjała – jak to podkreśliła Krystyna Podlaszewska opisując dzieje gimnazjum toruńskiego – rozwojowi działalności naukowej nauczycieli²². W przypadku Prus Wschodnich, a szczególnie gimnazjów, szkoły średnie wywiązywały się z obowiązku publikowania rozpraw naukowych. W przypadku chociażby takich szkół, jak królewieckie kolegium fryderycjańskie, gimnazjum ełckie czy gimnazjum braniewskie brak naukowego dodatku do sprawozdania szkolnego należał przez całe stulecie do rzadkości. Najczęściej rezygnowano z jego publikowania w tragicznych dla prowincji okresach, powodowanych przede wszystkim przez epidemie.

Rozprawy naukowe stanowią istotne źródło do dziejów historii szkoły jako instytucji, ale także można poprzez ich analizę poznać rozwój pruskiej myśli pedagogicznej. Z reguły nauczyciele swe rozprawy poświęcali zagadnieniom związanym z ich wykształceniem i wykładanymi przedmiotami nauczania. W pierwszych kilkunastu latach (1825–1841) po wejściu w życie rozporządzenia z sierpnia 1824 roku pedagogzy wschodniopruskich szkół średnich opublikowali ponad sto rozpraw – dodatków do sprawozdań szkolnych. Dominowały wśród nich prace o tematyce filologicznej, dużo uwagi poświęcono również zagadnieniom pedagogicznym (w tym historii szkolnictwa na terenie Prus Wschodnich) oraz matematyce, historii, przyrodzie i naukom ścisłym²³.

Można stwierdzić, że poziom publikowanych rozpraw był różnorodny, często dochodziło, również w przypadku szkół działających na terenie Prus Wschodnich, do przedruków. Zapewne poziom przedstawianych rozpraw

²⁰ A. Meissner, *Źródła drukowane do dziejów oświaty w Galicji*, [w:] *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, red. W. Szulakiewicz, Toruń 2003, s. 56.

²¹ J. Leniek, op. cit., s. 519.

²² K. Podlaszewska, *Gimnazjum toruńskie w latach 1817–1920*, Toruń 2007, s. 136.

²³ F. Winiewski [Hrsg.], *Systematisches Verzeichniß der in den Programmen der Preußischen Gymnasien und Progymnasien, welche in den Jahren 1825–1841 erschienen sind, enthaltenen Abhandlungen, Reden und Gedichte*, Münster 1844, według spisu.

determinował fakt, że ministerialne rozporządzenia „milczały” w sprawie wynagradzania autorów publikacji. Na ten problem zwrócił uwagę przed ponad stuleciem Jan Leniek, charakteryzujący wydawnictwa szkolne ukazujące się na terenie państwa austriacko-węgierskiego. Według niego nauczyciele bardziej udane artykuły naukowe skłonni byli publikować w renomowanych pismach, w dodatku artykuły wydawano bez jakiegokolwiek recenzowania. Stąd też w sposób następujący charakteryzował wartość rozpraw-dodatków szkolnych: „Są to przeważnie stare prace seminaryjne lub domowe zadania, które autorowie opracowali w celu uzyskania kwalifikacji nauczycielskiej”²⁴.

Trudno jednak nie docenić wartości wielu prac, szczególnie z zakresu historii regionu wschodniopruskiego i dziejów szkolnictwa na tych ziemiach. W 1885 roku profesor królewieckiej Albertyny Karl Lohmeyer opublikował w czasopiśmie „Altpreußische Monatschrift” spis dodatków do programów wschodniopruskich szkół poświęconych historii Prus Wschodnich i Prus Zachodnich. Z tego rejestru, w przypadku szkół królewieckich obejmującego również rozprawy osiemnastowieczne, wynika, że do początku lat osiemnastu ukazało się kilkadziesiąt rozpraw dotyczących dziejów Prus Wschodnich. Omawiano w nich m.in. dzieje poszczególnych miast, historię szkolnictwa, ziem pruskich, sięgających czasów średniowiecznych i kolonizacji niemieckiej na Warmii, historię ustroju²⁵. Prace dotyczące dziejów oświaty i regionu powstawały na bazie często dziś już nieistniejących materiałów źródłowych, jak akta szkolne i miejskie, dokumentują rozległe zainteresowania badawcze nauczycieli szkół wschodniopruskich. Wymieńmy tylko kilka prac, które mogą stanowić istotne oparcie dla historyków Pomorza. Praca nauczyciela gimnazjum braniewskiego Eugena Dombrowskiego poruszała tematykę początków kolonizacji niemieckiej na Warmii²⁶. Nauczyciel tej samej placówki i późniejszy dyrektor progimnazjum w Reszlu Jakob Aloys Lilienthal opublikował jeden ze swych artykułów poświęcony dziejom Braniewa jako dodatek do sprawozdania gimnazjum²⁷. Dzięki istnieniu gimnazjum

²⁴ J. Leniek, op. cit., s. 524.

²⁵ K. Lohmeyer, *Verzeichniss der in den Programmen der höheren Lehranstalten Ostpreussens enthaltenen Abhandlungen zur Geschichte von Ost- u. Westpreussen*, „Altpreußische Monatschrift”, Bd. 22, 1885, według spisu.

²⁶ E. Dombrowski, *Studien zur Geschichte der Landaufteilung bei Kolonisation des Ermlandes im XIII. Jahrhundert*, Jahres-Bericht über das Königliche Gymnasium zu Braunsberg, Braunsberg 1885.

²⁷ J. Lilienthal, *Geschichte des Magistrats der Altstadt Braunsberg von der ältesten Zeit bis*

w Olsztynku miasto to doczekało się pierwszej monografii autorstwa historyka Mazur Maxa Toeppena, opublikowanej jako dodatki do sprawozdań szkoły za lata 1859 i 1860²⁸.

Najistotniejsze w niniejszych rozważaniach pozostają jednak rozprawy poświęcone historii oświaty. W tych publikacjach poruszane były takie aspekty funkcjonowania placówek oświatowych, jak infrastruktura i finanse, kadra nauczycielska, liczebność i pochodzenie uczniów, dane o absolwentach. Specyficzne i nader cenne wydawnictwo w tej mierze stanowią tzw. świąteczne publikacje – „Festschriften”. Jedną z najbardziej okazałych tego typu prac z terenu Prus Wschodnich jest wydawnictwo *Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Braunsberg während seines dreihundertjährigen Bestehens*, wydane w 1865 roku z okazji trzechsetnej rocznicy założenia jezuickiego kolegium, zredagowane przez ówczesnego dyrektora gimnazjum Johanna Brauna. Zawiera ono nie tylko wykład poświęcony dziejom gimnazjum braniewskiego w okresie jezuickim i pruskim, ale również zarys szkolnictwa na Warmii sięgający późnego średniowiecza. Dla XIX wieku podane zostały informacje dotyczące działalności gimnazjum, m.in. w zakresie czesnego opłacanego przez uczniów, wspierania uczniów, działalności biblioteki szkolnej, a także spis wszystkich nauczycieli pracujących w gimnazjum od 1811 roku oraz wykaz absolwentów za lata 1811–1865²⁹. Również w innych przypadkach autorami świątecznych pism z okazji okrągłej rocznicy istnienia zakładu byli aktualni dyrektorzy placówek. Dla przykładu można podać pracę dyrektora szkoły Otto Böhmera z okazji dwudziestopięciolecia istnienia publicznej szkoły średniej w Giżycku. Także ta praca zawiera nie tylko bardzo cenny, choć zwięzły, zarys historii szkoły, ale także spis wszystkich członków rady pedagogicznej z odnotowaniem okresu ich pracy, pełnionej funkcji

---

zur preussischen Besitznahme im Jahre 1772, Zu der öffentlichen Prüfung der Schüler des Königlichen katholischen Gymnasiums in Braunsberg [...], Braunsberg 1842, s. 1–22.

²⁸ M. Toeppen, *Geschichte des Amtes und der Stadt Hohenstein nach den Quellen dargestellt*, Erste Hälfte, Programm des Königlichen Gymnasiums zu Hohenstein in Preußen [...], Hohenstein 1859; *Geschichte des Amtes und der Stadt Hohenstein nach den Quellen dargestellt*, Zweite Hälfte, Programm des Königlichen Gymnasiums zu Hohenstein in Preußen [...], Hohenstein 1860. Od kilku lat dysponujemy polskim tłumaczeniem pracy Toeppena: idem, *Historia okręgu i miasta Olsztynka*, wstęp i oprac. G. Białuński i G. Jasiński, Dąbrówno 2004.

²⁹ *Geschichte des Königlichen Gymnasiums zu Braunsberg während seines dreihundertjährigen Bestehens. Fest-Programm womit zu der Dienstag den 4. Juli 1865 stattfindenden Feier des dreihundertjährigen Jubiläums dieser Anstalt im Namen des Lehrer-Collegiums ergebent einladet der Direktor Prof. Braun, Braunsberg 1865.*

w hierarchii nauczycielskiej oraz dalszej kariery zawodowej. Zawarto tu również listę wszystkich absolwentów z uwzględnieniem ich miejsca pochodzenia oraz dalszej kariery zawodowej³⁰.

Jubileusze istnienia danej placówki oświatowej stanowiły niekiedy okazję do wydawania obszernych monografii szkół. Z okazji dwusetnej rocznicy powstania królewieckiego Kolegium Fryderycjańskiego nauczyciel tej szkoły Gustav Zippel opublikował w 1898 roku najcenniejszą do dnia dzisiejszego pracę poświęconą tej szkole, poruszającą głównie jej dzieje w stuleciach XVII i XVIII³¹. Z okazji trzechsetnej rocznicy powstania prowincjonalnej szkoły ełckiej w 1887 roku Ernst Bernecker opisał jej dzieje do momentu przekształcenia w neohumanistyczne gimnazjum³², a cztery lata później opublikował historię placówki w XIX wieku³³. Mianem bezcennej wypada również określić pracę Gottholda Sachse o historii gimnazjum olsztyneckiego (stanowiącej dodatek naukowy do ostatniego sprawozdania tej szkoły), zawierającej chronologiczny wykład, poruszający m.in. zagadnienia walki kolejnych dyrektorów placówki i miasta o uzyskanie pełnego gimnazjum dla miasta, jak i przyczyny upadku placówki w końcu XIX wieku³⁴. Szkoła tylżycka o profilu realnym swe pięćdziesięciolecie istnienia uczciła wydaniem własnej historii, zredagowanej przez nauczyciela szkoły Emila Knaake³⁵. Specyfikę gimnazjum braniewskiego w zdominowanej przez ludność ewangelicką prowincji możemy poznać chociażby poprzez swoistą kronikę konfliktu biskupa warmińskiego Filipa Krementza z władzami szkolnymi i oświatowymi w czasach kulturkampf, zestawioną przez dyrektora gimnazjum Hermanna Gruchota w 1891 roku³⁶.

³⁰ *Beilage zum XXV. Jahresbericht des Städtischen Gymnasiums zu Lötzen. Festschrift zur fünfundzwanzigjährigen Bestehens der Anstalt am 1. Juli 1904. Zur Geschichte der Anstalt während der ersten 25 Jahre ihres Bestehens vom Direktor Dr. Otto Böhmer, Lötzen 1904.*

³¹ G. Zippel, *Geschichte des Königlichen Friedrichs-Kollegiums zu Königsberg Pr. 1698–1898*, Königsberg Pr. 1898.

³² E. Bernecker, *Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Lyck, Teil I: Die Lycker Provinzialschule von ihrer Gründung bis zur Umwandlung in ein humanistisches Gymnasium*, Königsberg 1887.

³³ Idem, *Geschichte des Königl. Gymnasiums zu Lyck, Teil II: Das humanistische Gymnasium von 1813 bis zum dreihundertjährigen Jubiläum*, Königsberg 1891.

³⁴ G. Sachse, *Geschichte der höheren Lehr-Anstalt zu Hohenstein in Ostpreussen während ihres fünfzigjährigen Bestehens*, Osterode Ostpr. 1895.

³⁵ E. Knaake, *Geschichte des Königlichen Realgymnasiums zu Tilsit von 1839–1889. Festschrift zur 50jährigen Jubelfeier der Anstalt*, Tilsit 1889.

³⁶ H. Gruchot, *Zur Geschichte des Gymnasiums während der letzten fünfundzwanzig Jahre, Jahres-Bericht über das Königliche Gymnasium zu Braunsberg, Ostern 1891*, s. 21–34.

Na zakończenie uwag dotyczących rozpraw naukowych zaznaczmy, że coroczny obowiązek ich wydawania przez szkoły średnie przetrwał do początku lat siedemdziesiątych. W 1872 roku nauczycielska konferencja drezdeńska przeforsowała fakultatywność tego proceduru³⁷. Zniesienie obowiązku wydawania rozpraw naukowych w sposób szczegółowy regulowało jedno z ministerialnych rozporządzeń z 1874 roku³⁸.

Równie istotne znaczenie dla historyka oświaty mają właściwe „Schulnachrichten”, czyli coroczne komunikaty dotyczące działalności szkoły średniej w minionym roku szkolnym. Analizując zawartość tej części szkolnych sprawozdań, podkreśla się, że rozprawy te zawierają wiele informacji o nauczycielach i uczniach, procesie nauczania, pomocach dydaktycznych, szkolnych bibliotekach, zmianach w programach nauczania³⁹. „Jahresberichten” zawierają więc bardzo wiele wzmianek na temat organizacji nauczania w szkołach średnich. Znajdziemy w nich, najczęściej w ujęciu tabelarycznym, informacje o przedmiotach nauczania i godzinach przeznaczonych na ich naukę w poszczególnych oddziałach klasowych, wiadomości o wychowawstwie klasowym i nauczaniu przedmiotów przez poszczególnych nauczycieli⁴⁰. Odnotowywano również obligatoryjność i fakultatywność danych przedmiotów nauczania, a także zajęcia łączone w poszczególnych oddziałach klasowych⁴¹. Sprawozdania ukazują więc ewolucję w zakresie preferowanych przedmiotów i treści nauczania w szkołach średnich w Prusach, badacz może, opierając się na informacjach w nich zawartych, zweryfikować tezę o odchodzeniu z biegiem stulecia od klasycznego profilu szkół średnich w kierunku preferowania „realnych” przedmiotów nauczania⁴². Dokonując analizy programu nauczania w szkołach średnich o profilu neohumanistycznym, poznamy, jak wielką wagę przywiązywano do języków klasycznych. Na przykład w progimnazjum w Reszlu w końcu lat trzydziestych na 155 godzin zajęć lekcyjnych w tygodniu 53 przypadają na naukę łaciny i greki⁴³. Dzięki sprawozdaniom szkolnym możemy poznać organizację i tok nauki

³⁷ H.-J. Koppitz, op. cit., s. 344, 346.

³⁸ A. Beier, op. cit., s. 461–463.

³⁹ Ibidem, s. 347, 351–353. Por. też.: R. Skowrońska-Kamińska, *Sprawozdania*, s. 45.

⁴⁰ Np. Zur öffentlichen Prüfung im Königlichen Gymnasium zu Lyck [...] ladet ergebenst ein der Direktor Professor M. F. Fabian, Lyck 1846, s. 3–4.

⁴¹ Zob. np. Programm des Königlichen Friedrichs-Gymnasiums zu Gumbinnen [...], Gumbinnen 1892, s. 51–52.

⁴² Por. H.-J. Koppitz, op. cit., s. 353.

⁴³ Siebenter Jahresbericht über das Königl. Progymnasium zu Rössel, womit zur öffentli-

zarówno w szkolnictwie realnym, jak i wprowadzanych na przełomie XIX i XX wieku systemach frankfurckich i altońskim. Na terenie Prus Wschodnich system frankfurcki dla gimnazjum oraz kurs realny ze wspólną podstawą dla najniższych klas realizowano przed pierwszą wojną światową chociażby w szkole kętrzyńskiej⁴⁴. Odkrywamy również, że realizowany program nauczania nie zawsze w pełni odpowiadał specyfice etnicznej danej części Prus Wschodnich. W gimnazjum olsztyńskim w 1905 roku nauczano zarówno religii katolickiej, jak i ewangelickiej, oraz żydowskiej. Dominowały języki klasyczne: łacina i greka, obowiązkowy był również język francuski, ale jako przedmioty fakultatywne przewidywano języki angielski i hebrajski. Znaczącą pozycję miała matematyka, do kanonu przedmiotów obowiązkowych trafiła gimnastyka w wymiarze trzech godzin tygodniowo. Brakowało jednak, nawet wśród przedmiotów fakultatywnych, języka polskiego⁴⁵. Pamiętać jednak należy, że tego typu informacje należy zweryfikować z przekazami innych źródeł, nie zawsze bowiem podawano informacje na temat dobrowolnej nauki języka polskiego w gimnazjach wschodniopruskich (tak było w przypadku gimnazjum ełckiego).

Sprawozdania szkolne przynoszą również szereg wzmianek na temat treści nauczania przekazywanych na zajęciach lekcyjnych, stosowanych metodach nauczania czy kontroli stanu wiedzy uczniów. Informują o wykorzystywanych środkach dydaktycznych na zajęciach lekcyjnych, bardzo często zawierają na przykład dokładny spis podręczników⁴⁶. Historyk edukacji jeszcze wierniej dzięki tego typu informacjom może odtworzyć proces nauczania w szkołach średnich. Śledząc rozwój zbiorów bibliotecznych i tytuły publikacji, można wywnioskować, jaka tematyka dominowała w szkolnych katalogach i w jaki sposób odbywało się ich wzbogacanie. Najczęściej w szkołach średnich funkcjonowały biblioteki szkolne nauczycielska i uczniowska. Szkoły posiadały odrębne fundusze na zakup nowych zbiorów. Na przykład

---

chen Prüfung der Schüler [...] ehrerbietigst einladet Dr. Anton Albert Ditki, Director, Rastenburg 1839, s. 13.

⁴⁴ Zob. np. Jahresbericht 1913/14 über die Königliche Herzog-Albrechts-Schule zu Rastenburg (Reformgymnasium und Realschule), Rastenburg 1914, s. 3.

⁴⁵ Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Allenstein über das Schuljahr 1905 von Dr. Otto Sieroka, Direktor, Allenstein 1906, s. 11.

⁴⁶ Zob. np.: Programm des Königl. Friedrichsgymnasiums zu Gumbinnen, womit zur öffentlichen Prüfung der Schulen aller Classen [...], Gumbinnen 1878, s. 26.

w roku szkolnym 1878/1879 olsztyneckie biblioteki szkolne potrafiły pozyskać około stu nowych tytułów⁴⁷.

Omawiane publikacje pozwalają także ocenić stan rozwoju szkolnej infrastruktury. W sprawozdaniach szkolnych odnotowywano stan przeprowadzanych prac remontowych bądź utyskiwania dyrekcji szkoły na niedobór warunków lokalowych, mogących zapewnić odpowiednią realizację zajęć lekcyjnych. W jednym z najbarwniejszych działów sprawozdania, kronice szkolnej, informowano na przykład o zawieszaniu zajęć gimnastycznych zimą, jeśli szkoła nie posiadała sali gimnastycznej⁴⁸.

Za znaczącą zaletę sprawozdań szkolnych należy uznać dokładne relacjonowanie rytmu życia szkoły. Zawierają one informacje nie tylko odnośnie do realizacji porządku szkolnego, siatki godzin, ale i dane o dacie początku i zakończenia roku szkolnego oraz odbywanych egzaminach. W sprawozdaniach odnajdziemy wszelkie informacje o jakichkolwiek zakłóceniach w działalności szkoły i obchodach rocznic istotnych zarówno dla całego państwa prusko-niemieckiego, jak i dla lokalnej społeczności. Dzięki tego typu relacjom poznajemy bliżej, w jakim zakresie szkoła kształtowała postawy młodzieży wobec państwa i władcy, za pomocą jakich wzorców osobowych i symboli starano się rozwijać system wartości wychowanków.

W przypadku Prus Wschodnich w XIX wieku rytm życia szkoły przerywały przede wszystkim epidemie. Podczas wielkiej epidemii cholery w drugiej połowie lat sześćdziesiątych jej ofiarami byli niekiedy nauczyciele, zawieszano na pewien czas działalność szkoły⁴⁹. Z pewnością bardzo cennym działem sprawozdań jest kronika szkolna, w której odnotowywano odbywane w roku szkolnym uroczystości, wizyty prominentnych gości, jak na przykład nadprezydenta prowincji wschodniopruskiej w szkole realnej w Lidzbarku Warmińskim w maju 1912 roku. Obchodzono ważne rocznice historycznych wydarzeń dla całych Prus, jak na przykład setną rocznicę powstania przeciwko Napoleonowi. Na stałe w kalendarz uroczystości szkolnych wpięły się obchody rocznicy bitwy pod Sedanem⁵⁰. Trwałym elementem szkol-

⁴⁷ Programm des Königlichen Gymnasiums zu Hohenstein in Ostpreussen für das Schuljahr von Michaelis 1878 bis Michaelis 1879, Osterode Ostpr. 1879, s. 29–30.

⁴⁸ Zob. np. XVIII. Jahresbericht über das städtische Progymnasium zu Lötzen während des Schuljahres Ostern 1896/97 von Dr. O. Böhmer, Direktor, Königsberg i. Pr. 1897, s. 7.

⁴⁹ Zur öffentlichen Prüfung der Schüler der höheren Bürgerschule zu Pillau am Montag den 15. und Dienstag den 16. April ladet ergebenst ein A. Zander, Rektor, Pillau 1867, s. 22.

⁵⁰ Zob. Königliche Realschule i. E. in Heilsberg. Bericht über das Schuljahr Ostern

nego życia w Prusach w XIX wieku były obchody rodzin królewskich i cesarskich. Kult osoby króla pojawia się w sprawozdaniach wschodniopruskich szkół średnich przez całe stulecie, uroczystości szkolne w dniu urodzin monarchy miały bardzo bogaty program. Ozdobą tego typu imprez były mowy wygłaszane zazwyczaj przez dyrektora placówki lub nauczyciela. Dla przykładu prześledźmy relację z gimnazjum kłajpedzkiego z początku XX wieku: urodziny cesarza 27 stycznia 1904 roku były świętowane jak zwykle w gimnazjalnej auli, w uroczystości uczestniczyli przedstawiciele najwyższych władz państwowych i miejskich, jak i wielka liczba uczniów. Mowa jednego z nauczycieli została poświęcona pochwalnie polityce cesarza Wilhelma II. Na koniec dyrektor gimnazjum wniósł cesarski toast oraz wręczył uczniom nagrody w postaci książek poruszających między innymi wielkość państwa niemieckiego⁵¹.

Sprawozdania zawierają również szereg informacji z zakresu pedeutologii. Pozwalają poznać pochodzenie nauczycieli, ich status społeczny, przebieg kariery zawodowej, podział obowiązków w ramach rady pedagogicznej i hierarchię w niej panującą, zawierają także szereg relacji na temat stanu zdrowotnego pedagogów. „Jahresberichten” zawierają dokładne dane o funkcjach zajmowanych przez danego nauczyciela w hierarchii pedagogicznej (od dyrektora poprzez starszych nauczycieli, nauczycieli zwyczajnych, nauczycieli pomocniczych, nauczycieli realizujących swój próbny rok, nauczycieli technicznych, po nauczycieli szkół przygotowawczych, jeśli takie istniały przy szkołach średnich), wychowawstwie klasowym, jak i prowadzonych przez danego nauczyciela przedmiotach nauczania⁵². Można więc określić, jakie czynniki decydowały o szybkim awansie w hierarchii nauczycielskiej. W kronice szkolnej odnotowywano biogramy nowo zatrudnionych pedagogów, w których informowano o miejscu urodzenia, edukacji i dotychczasowej karierze zawodowej. Ze względu na oficjalny i urzędowy charakter omawianych publikacji z reguły najwyżej zdawkowo informowano o karach nakła-

1912–13 von dem Leiter Oberlehrer Gembusch, Heilsberg 1913, s. 8–9. Szerzej o obchodach rocznicy zwycięstwa pod Sedanem zob.: T. Chrzanowski, *Gloryfikacja zwycięstwa – „Sedanfeier” w męskich szkołach średnich w Prusach Wschodnich w XIX wieku*, [w:] *VI Toruńskie Spotkania Dydaktyczne. Miejsca pamięci w edukacji historycznej*. Zbiór studiów pod red. S. Roszaka, M. Strzeleckiej i A. Wiczorek, Toruń 2009, s. 207–212.

⁵¹ Jahresbericht 1903/1904 über das Königliche Luisen-Gymnasium zu Memel von Dr. Eduard Küsel, Direktor, Memel 1904, s. 16.

⁵² Jahresbericht 1899/1900 über das Königliche Herzog-Albrechts-Gymnasium zu Rastenburg von Dr. W. Grossmann, Direktor, Rastenburg 1900, s. 4–5.

danych na pedagogów. W przypadku Karla Witta, prezentującego liberalną postawę w okresie Wiosny Ludów, podano jedynie informację o zawieszeniu decyzją ministra oświaty tego nauczyciela progimnazjum olsztyneckiego w obowiązkach nauczycielskich⁵³. Dzięki sprawozdaniom pozyskujemy również bogate wiadomości co do nauczycielskiego pensum i przedmiotów nauczanych przez danego pedagoga.

Szczegółowe informacje można również odnaleźć w przypadku uczniów. Z reguły podawano, szczególnie w drugiej połowie stulecia, dane na temat frekwencji szkolnej, dokładne wiadomości o liczbie uczniów w każdym z oddziałów klasowych, ich wyznaniu, pochodzeniu, statusie społecznym. Sprawozdania przynoszą szereg wiadomości na temat kontroli szkoły nad uczniami zarówno przez podawanie kolejnych rozporządzeń, jak i informacje o realizacji tychże w praktycznym życiu szkoły. W tej kwestii można również ustalić, w jaki sposób włączano rodziców do kontroli pozaszkolnych zajęć wychowanków. Badacz odnajdzie również wzmianki na temat absolwentów danej szkoły. W sprawozdaniach zawierano bowiem z reguły informacje o pochodzeniu, wieku, statusie społecznym, wyznaniu ucznia, okresie spędzonym w danej szkole średniej⁵⁴. Bardzo często komunikowano również o planach absolwentów. Dla przykładu zacytujmy wzmiankę o Wojciechu Kętrzyńskim, absolwencie gimnazjum rastemborskiego z 1859 roku: „Albert v. Winkler, 20 ½ Jahre alt, aus Lötzen, evangelisch, Sohn eines verstorbenen Gendarmen. Er war 4 ½ Jahre auf dem Gymnasium, 2 Jahre in der ersten Klasse desselben und will in Königsberg Medicin studiren”⁵⁵.

Odnutowywano wypadki śmiertelne wśród uczniów i nauczycieli, a uroczystościom pogrzebowym nadawano specjalną oprawę. Z informacji zawartych w sprawozdaniach możemy stwierdzić, że w uroczystościach pogrzebowych brała udział cała społeczność szkolna, a jednym z ich elementów była mowa wygłoszona przez nauczyciela szkoły. Tak było na przykład w progimnazjum olsztyneckim w 1850 roku⁵⁶.

⁵³ Programm des Königlichen Progymnasiums zu Hohenstein In Preussen. Eine Einladungsschrift zu der öffentlichen Prüfung im Schuljahre 1850–1851, am 11. April 1851, Hohenstein 1851, s. 32.

⁵⁴ Zob. np. Programm des Königlichen Gymnasiums zu Hohenstein in Preussen [...], Hohenstein 1860, s. 9.

⁵⁵ Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Rastenburg [...], Rastenburg 1859, s. 25.

⁵⁶ Programm des Königlichen Progymnasiums zu Hohenstein in Preussen. Eine Einla-

Cenne są informacje na temat istniejących w danych placówkach funduszach stypendialnych. Drukowane listy darczyńców ukazują rangę społeczną szkoły średniej w danej miejscowości. Jak stwierdził w 1839 roku dyrektor progimnazjum reszelskiego Anton Ditki, w roku szkolnym na wspieranie uczniów otrzymano od „dobrodziejów i przyjaciół oświaty” 60 talarów, które rozdano pomiędzy potrzebujących uczniów⁵⁷.

Do tej pory wspominaliśmy głównie o zaletach sprawozdań szkolnych, należy jednak spróbować odpowiedzieć na pytanie, czy zawarte w nich informacje w wystarczający sposób ukazują wszystkie aspekty funkcjonowania pruskiego szkolnictwa średniego. Należy pamiętać, że programy redagowano w ściśle określony sposób, w pełni kontrolowany przez zwierzchnie władze państwowe. Ich treść wynikała przede wszystkim z oficjalnego charakteru, stąd na próżno szukać w sprawozdaniach relacji na przykład o animozjach nauczycielskich, relacjach grona pedagogicznego z dyrektorem, konfliktach uczniowskich. Informacje zawierane w sprawozdaniach szkolnych o nauczycielach przedstawiają ich przede wszystkim w pozytywnym świetle.

W przypadku nauczycieli sprawozdania szkolne nie podają wiadomości o ich działalności pozaszkolnej, tzn. o aktywności na niwie społecznej, politycznej i kulturalnej (nie uwzględniają np. członkostwa w towarzystwach, publikacji wydawanych poza programami szkolnymi; zaznaczmy również, że nauczyciele bardzo często byli autorami podręczników), działalności w samorządach miejskich; nauczyciele szkół średnich byli często, szczególnie na przełomie XIX i XX wieku, inicjatorami i członkami wielu organizacji społecznych i kulturalnych, jak towarzystwa śpiewacze i gimnastyczne. Raczej próżno w programach szukać wielu wzmianek na temat poglądów politycznych nauczycieli. Bieżąca polityka rzadko stawała się tematem naukowych rozpraw, a jeśli już się tak zdarzało, prezentowano z reguły publicystyczne oceny w tonie skrajnie lojalistycznym wobec polityki państwa niemieckiego⁵⁸.

---

dungsschrift zu der öffentlichen Prüfung im Schuljahre 1850–1851, am 11. April 1851, Hohenstein 1851, s. 34–35.

⁵⁷ Siebenter Jahresbericht über das Königl. Progymnasium zu Rössel, womit zur öffentlichen Prüfung der Schüler [...] ehrerbietigst einladet Dr. Anton Albert Ditki, Director, Rastenburg 1839, s. 18.

⁵⁸ Por. np.: M. Jacobson, *Deutschlands Beziehungen zu Frankreich seit dem Kriege von 1870/71*, Jahresbericht des Königlichen Gymnasiums zu Allenstein über das Schuljahr 1905 [...], Allenstein 1906, s. 3–10.

W podsumowaniu należy więc zaznaczyć, że historyk oświaty, dążąc do uzyskania pełniejszego obrazu wszystkich aspektów funkcjonowania szkoły średniej, musi poszukiwać informacji w takich źródłach, jak prasa codzienna, czasopisma o charakterze naukowym, korespondencja, wspomnienia. Zgoła inną perspektywę funkcjonowania szkoły średniej przekazują również zachowane archiwalia, na przykład akta danej szkoły średniej i akta miejskie. Nie ulega jednak wątpliwości, że drukowane sprawozdania szkolne stanowią podstawowe źródło do dziejów męskiego szkolnictwa średniego w dziewiętnastowiecznych Prusach. W szerokim zakresie przyczyniają się do poznania oświaty w wymiarze prawnym, kulturowym i społecznym. Służą przede wszystkim do poznania instytucjonalnego uwarunkowania szkół średnich, ich pozycji w całym systemie szkolnym, określenia stopnia ich autonomiczności i zależności od władz zwierzchnich, oceny zmiany statusu poszczególnych placówek w ciągu stulecia. Ukazują dokładny przebieg procesu nauczania, porządku szkolnego, rolę nauczyciela i pozycję uczniów w życiu szkolnym. Pozwalają na analizę środowiska nauczycieli i uczniów szkół średnich w dziewiętnastowiecznych Prusach. W pewnej mierze ukazują również pozycję szkoły w społeczności lokalnej.

*„Jahresberichten” As the Source of the History of Education
(the Example of the Secondary School Reports in the
19th Century East Prussia)*
Summary

One of the most important tasks of the Prussian secondary schools, reformed in the years 1808–1812, was the publication of annual school reports. That type of documents is of early modern origin but these were the Prussian authorities that through a series of regulations gave them during the 19th century a unified character. The purpose of this article is to characterize that type of source and evaluate its significance for historical-educational research on the example of the 19th century secondary school reports in the province of East Prussia.

The first step is to emphasize the opportunity of getting to know, thanks to those publications, some of the scholar achievements of secondary school teachers, as a scientific treatise, written by one of them, was supposed to be an integral part of school reports. These dissertations allow us to get acquainted not only with the views of teachers on the issues of pedagogy, but also to become familiar with the re-

search on the regional history as well as the history of individual schools. Equally important to the education historian is the second essential part of school reports, comprising information about schools (Schulnachrichten), the material covered, teaching methods, modes of teaching, students' number, origin and confession as well as teachers' records.

The school reports do not reflect all the aspects of Prussian school in the 19th century and an education historian, seeking to obtain a more complete picture, has to look for informations in other sources such as daily newspapers, science magazines, correspondence, memoirs or other archival documents. There is no doubt that the printed reports constitute a primary source of the history of male secondary education in the 19th century Prussia. They contribute greatly to the state of knowledge on legal, cultural and social aspects of the history of education.